

МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ СУЧАСНИХ РЕВОЛЮЦІЙ: КЛАСИЧНА СКЛАДОВА ТА ВНЕСОК «КОЛЬОРОВИХ» РЕВОЛЮЦІЙ

Стаття присвячена аналізу механізму здійснення сучасних революцій, в межах якого виявляється те спільне, та класична складова, що поєднує сучасні та класичні революції, а також те нове, що привнесли «кольорові» революції в механізм здійснення революційних подій в суспільстві.

Ключові слова: революція, «кольорова» революція, механізм здійснення революцій, стадії протікання революції, революційна ситуація.

Якщо причини і якоюсь мірою, результати революційних потрясінь привертають увагу фахівців з теорії революції, то революційний процес припадає на долю фахівців з механізму здійснення революції, які здебільшого є політичними технологами, які формують сучасний політичний процес в країнах пострадянського простору. З цього питання науковці сходяться в думках стосовно наявності необхідних складових механізму революції (революційна ситуація, революційний поріг, фази, стадії), проте бачать їх по-різному.

Механізм здійснення революцій є предметом дослідження не всіх науковців, які спеціалізуються на революціях, однак саме даній проблематиці присвятили свої роботи К. Брінтон, В. Ленін, С. Хантінгтон, сучасні революції та їхній механізм здійснення цікавив І. Стародубровську, В. Мау, Н. Устрялова, а також українців В. та В. Мейтусів.

Дана стаття має на меті розкрити сутність механізму здійснення сучасних революцій, виявити «класичну складову», яка притаманна всім революціям, а також визначити внесок «кольорових» революцій в еволюцію механізму здійснення революційних подій в останні роки.

Серед перших найбільш відомих робіт, присвячених цій проблематиці вважається книга Крейна Брінтона «Анатомія революції» (1930-і роки). На основі аналізу чотирьох революцій — англійської, французької, російської 1917 року і американської війни за незалежність — він запропонував концепцію стадій революційного

процесу: перші стадії революції, безпосередньо пов'язані з падінням старого режиму, період влади помірних, «царство терору і добродесності» і, нарешті, термідор. Надалі ці категорії увійшли до лексики фахівців і з деякими модифікаціями використовувалися для опису ширшого кола революцій.

Чіткіше сферу використання схеми К. Брінтона визначив С. Хантінгтон, який вважав, що революції відбуваються тоді, коли поєднуються певні стани політичних інститутів з певними конфігураціями громадських сил. З цієї точки зору двома передумовами революції є: по-перше, нездатність політичних інститутів бути каналами для входження нових громадських сил в політику та нових еліт в сферу управління; по-друге, прагнення громадських сил, відсторонених від участі в політиці, брати участь в ній. Це прагнення зазвичай виникає від властивого групі почуття, що вона потребує якихось символічних або матеріальних придбань, набути яких вона може тільки за рахунок висунення своїх вимог в політичній сфері.

У «західній» моделі політичні інститути старого режиму руйнуються, що спричиняє мобілізацію та залучення до політики нових груп і подальшого створення нових політичних інститутів. «Східна» революція, навпаки, розпочинається з мобілізації в політику нових груп і створення нових політичних інститутів, а закінчується насильницьким поваленням політичних інститутів старого режиму» [3, с. 266].

Західні революції, на думку автора, викликаються слабкістю традиційних режимів; східні революції — вузькістю режимів, що модернізуються. У західній революції основна боротьба зазвичай відбувається між помірними і радикалами; у східній революції вона відбувається між революціонерами і урядом. Проте і в таких схемах можуть виникати визначені модифікації, що викликаються, наприклад, активним зовнішнім втручанням в хід революційного процесу, як це було у Мексиці з боку США.

Тому для аналізу того, наскільки універсальний хід революційного процесу в різні періоди історії, в різних країнах, російські дослідники І. В. Стародубровська та В. А. Мау пропонують визначити своєрідну «революційну криву». Враховуючи основні чинники, що впливають на хід революції, роль економічних процесів у формуванні траєкторії «революційної кривої» демонструє принципове значення. «Фінансова, а потім і ширша економічна криза супроводжує революцію на усьому її шляху і виступає найважливішою детермінантою діяльності революційного уряду. Вплив економічних

зрушень на становище різних прошарків та груп у вирішальній мірі зумовлює конфігурацію прореволюційних коаліцій. Нарешті, революційний процес підходить до завершення лише тоді, коли в результаті перерозподілу власності та економічної влади в суспільстві зможуть сформуватися нові елітні групи. В цілому саме схожість протікання революційних процесів в різні часи і в різних країнах багато в чому визначається спільністю економічного циклу революцій» [2, с. 139].

І. В. Стародубровська та В. А. Мау в роботі «Великі революції від Кромвеля до Путіна» виділяють стадії революційного процесу, спираючись на дослідження К. Брінтона та С. Хантінгтона. Перша стадія революції, яку традиційно пов'язують з приходом до влади революційного уряду, — це влада поміркованих. В трактуванні цієї стадії у К. Брінтона можна помітити, що вона має складну внутрішню структуру і включає різні за своїм характером етапи: починаючи з моменту загальної єдності, названого К. Брінтоном «медовий місяць» (і формально віднесеного ним до перших стадій революції до наступу влади помірних), і закінчуючи ситуацією двовладдя. Первинний момент загальної єдності, який настає після перемоги першого революційного натиску, має швидкоплинний характер, оскільки учасники боротьби об'єднані лише невдоволенням старим режимом і короткочасним зльотом революційного ентузіазму, але мають абсолютно різні позитивні програми. Більшість науковців цей етап недооцінюють, проте, на думку І. В. Стародубровської та В. А. Мау, «будучи за своєю природою швидкоплинним і скороминущим, він залишає після себе ілюзії, які живуть незрівнянно довше його самого і серйозно впливають на усю політику помірних. Оскільки при першому натиску революційних сил старий режим розсипається як картковий будиночок, створюється враження, що у нього не залишалось ніяких внутрішніх ресурсів, ніякої серйозної опори» [2, с. 140].

Два процеси активно протікають в цей період. З одного боку, відбувається швидка структуризація революційного суспільства, його диференціація відповідно до інтересів тих, що входили спочатку в блок соціальних сил. З іншого боку, йде радикалізація інтересів учасників революції, виразно формуються два протилежних полюси, до яких тяжіють нещодавно ще єдині соціальні угруповання. Ці центри російські дослідники умовно називають «партією кінця революції» та «партією радикалізації революції». Саме результати зіткнення між цими двома таборами і визначають подальший хід революції.

Перемога радикалів означає перехід революції на нову фазу [Див. : 2, с. 145-149].

Другий етап — «радикальний» — розпочинається з того, що після перемоги радикалам протистоїть внутрішня і зовнішня контрреволюція, вони вимушені справлятися з ще більш складною економічною ситуацією. Проте самі радикали більше за інших пристосовані діяти в умовах роз'єднаності соціальних інтересів. Вони використовують комплекс заходів, які насильно стягують суспільство в єдине ціле, що дозволяє їм утримуватися при владі. Ще одна причина пристосованості радикалів до реальних обставин, на думку І. В. Стародубровської та В. А. Мау, криється в тому, що ідеологія для них відіграє іншу роль. Досить жорстка система ідеологічних догм, дійсно проповідуваних радикалами, на практиці не стає внутрішнім обмежувачем дій влади: «ідеологія радикалів — це в першу чергу «зовнішня ідеологія», оскільки служить засобом не для внутрішнього (внутрішньопартійного) застосування, а як інструмент для зовнішнього застосування, для впливу на суспільство. Нав'язування суспільству ідеологічних догм (які, до речі, в цілому завжди знаходяться в руслі громадських настроїв) є одним з важливих важелів насильницького забезпечення його єдності» [2, с. 151].

Іншим подібним методом виступає пряме політичне насильство, яке на радикальному етапі нерідко набуває форми революційного терору. Залякування інакодумців стає одним з найважливіших інструментів зміцнення радикальної влади [2, с. 159].

Таким чином, російські науковці, проаналізувавши діяльність радикалів в різних революціях, дійшли висновків, що радикали приходять до влади у кризових умовах, коли конче необхідно забезпечити єдність суспільства; для досягнення цієї єдності вони використовують усі доступні їм засоби: насильство, нав'язування загальних ідеологічних установок, активне фінансове і соціальне маневрування, обираючи їх згідно із завданнями сучасного моменту. Проте ці кроки, що робляться радикалами з кон'юнктурних міркувань з метою підтримки нестійкого балансу інтересів, має принципово важливе значення для формування вигляду післяреволюційного суспільства: «саме на цьому етапі остаточно складаються нові стосунки власності, формуються основи для укріплення нових елітних груп». І остаточної результат усієї сукупності рішень, що приймаються, складається стихійно, як підсумок безлічі різноспрямованих і часто суперечливих дій. «Ось чому результати революції такі непередбачувані та часто такі далекі від первинних задумів» [2, с. 161–162].

Принципово іншою була позиція Н. Устрялова, одного з авторів збірки «Зміна віх», для якого суть термідора полягала не у поваленні влади радикалів, а в її поступовій трансформації до поміркованості, реалізму і опори на корисливі інтереси. І. В. Стародубровська та В. А. Мау: щоб визначити схожість і відмінності термідора й інших стадій революції, необхідно передусім розглянути, чи змінювалася ця соціальна ситуація і в чому суть змін, якщо вони відбувалися. Автори виділяють декілька чинників, що відрізняють інтереси і настрої різних соціальних груп в умовах термідора від попередніх стадій: по-перше, соціальна втома і орієнтація окремих осіб і соціальних груп переважно на власні, приватні інтереси, які, у міру завершення перетворень в стосунках власності, все більше укорінюються в економічній структурі суспільства; по-друге, деякі соціальні прошарки досягли власних цілей і не зацікавлені у продовженні боротьби, інші ж вичерпали свою революційну енергію і втратили вождів, а тому перестали бути реальною загрозою для влади, яка може дозволити собі все менше на них зважати; по-третє, в результаті структуризації суспільства з'являються нові елітні групи, специфічні для кожної країни, зазвичай вони включають нових власників розпроданого в революційний період майна, нову політичну еліту як результат активності мас, армійську верхівку, що зміцнилася в процесі захисту «завоювань революції»; по-четверте, визначальну роль починають відігравати інтереси еліти, саме в цьому прошарку влада і повинна забезпечити собі соціальну базу.

Отже, термідор — це період консолідації цих груп, їхньої активної боротьби за сфери впливу і придбання власності. Послаблення суспільства супроводжується виходом на перший план і посиленням ролі еліти у визначенні політики влади і конкуренцією її різних груп за контроль над урядом. Термідор характеризується поступовим зміцненням влади: зменшується її залежність від поточних коливань громадських настроїв, зростає здатність підтримувати порядок, збирати податки і взагалі здійснювати основні функції держави. Проте відсутність базового суспільного консенсусу, глибоко конфліктні і навіть взаємовиключні інтереси різних елітних груп не дозволяють сформувати стійку інституціональну структуру постреволюційного суспільства. Тим самим влада залишається надзвичайно нестабільною.

Таким чином, соціально-політичні реалії термідора у чомусь схожі, а в чомусь відмінні від умов радикальної фази. Схожість визначається тим, що термідоріанський режим, як і його попередники, вимушений активно маневрувати між різними групами інтересів і може вижити, лише проводячи жорстку політику. Відмінність же полягає в тому, що ці групи в основному належать до еліти,

відбувається їхнє поступове укрупнення та їхні інтереси вже чітко оформлені і визначені. Що стосується типів політичних лідерів і форм політичних дій, необхідних у цей період, то вони принципово не відрізняються від попереднього етапу. Тому не дивно, що у ряді революцій лідери радикальної фази виявлялися в змозі пристосуватися до нових умов.

Процеси послаблення суспільства, консолідації нових еліт і посилення держави, що йдуть паралельно, поступово створюють передумови для зміцнення політичного режиму. Саме з цим моментом зазвичай прийнято вважати, що відбувається завершення революції [2, с. 165–170].

Віктор та Володимир Мейтуси по-іншому уявляють механізм революції, передбачивши певну структуру цього процесу, що порівняно з попередньою моделлю дає більш чітке його розуміння, хоча не відкидає їхнього змісту. Як ми побачимо далі, всі складові механізму революції, запропоновані В. і В. Мейтусами, наявні, проте дещо розмиті в стадіях революційного процесу І. В. Стародубровської та В. А. Мау.

Загальний механізм революції, на їхню думку, однаковий для всіх країн, хоча скрізь має свої особливості розвитку та використання засобів здійснення революцій та закріплення її результатів. Основною умовою виникнення революції є революційна ситуація.

Революційна ситуація — поняття, сформульоване В. І. Леніним в статті 1915 р. «Крах II Інтернаціоналу» для позначення об'єктивних і суб'єктивних умов, що складаються в суспільстві напередодні революції. Філософський словник містить таке визначення цього поняття: «...це — сукупність об'єктивних умов, що виражають економічну і політичну кризу цього суспільного устрою, що визначають можливість революції соціальної» [Цит. за : 1, с. 323].

В. І. Ленін виділив три головні об'єктивні ознаки революційної ситуації: 1) неможливість панівного класу зберігати в незмінному вигляді своє панування, ситуація, коли верхи не можуть правити по-старому; 2) різке загострення вище звичайного нужди і лих пригнічених класів, коли низи не хочуть жити по-старому; 3) значне підвищення активності мас, їхня готовність до самостійної революційної творчості.

У своєму розвитку революційна ситуація проходить ряд стадій, починаючи з явних ознак масового бродіння і закінчуючи загальнонаціональною кризою, що переростає в революцію. Чим вище стадія революційної ситуації, тим більшої ролі в її подальшому розвитку набуває зрілість суб'єктивного чинника, тобто здатність і

готовність революційних класів здійснити назрілі перетворення, повалити владу панівного класу. В період загальнонаціональної кризи роль суб'єктивного чинника стає вирішальною. Не завжди революційна ситуація досягає вищої стадії і перетворюється на революцію, якщо прогресивні класи за тих або інших причин не готові до активних і організованих дій, то в її розвитку настає спад, масове революційне збудження гасне, панівний клас знаходить засоби утримання влади в своїх руках. Таким було радянське бачення політичного становища.

На відміну від радянського варіанту, В. і В. Мейтуси пропонують своє розуміння революційної ситуації: «нестійкий суспільний стан, за якого достатньо невеликого поштовху в потрібному напрямку, щоб «процес пішов, виникли зміни, що свідчать про початок революції» [1, с. 452].

Наступною фазою в механізмі революції виступає безпосереднє здійснення виступу народних мас. Цікавою є думка В. і В. Мейтусів стосовно саме ненасильницького характеру даного виступу в сучасних умовах. Вони вважають, що у фактичному створенні народних мас, в прямому тиску на вищих представників влади, у руйнуванні зв'язків між рівнями влади, в демонстративному переході на бік народу окремих компонентів ієрархії влади вищі органи вже непрацюючої влади самі відмовляються від повноважень на користь народу, і таке положення закріплюється рішеннями існуючих законодавчих та судових органів або ж референдумом. Така думка дійсно актуальна, зважаючи на механізм «кольорових революцій».

Революція не здійснюється невеличкою групою військових, її народжують великі народні маси, «що ізолюють вищу владу від важелів управління державою, владу, що являє собою повітряний пухир, готовий з тріском луснути в будь-який момент» [1, с. 455]. Чи змінить влада, що прийшла в результаті революції, соціальні відносини, соціальні структури, чи все закінчиться черговим перерозподілом матеріальних ресурсів, залежить від того, яким буде розвиток революції надалі.

Наступну фазу революційного процесу, яка пов'язана з перетвореннями після захоплення влади, В. і В. Мейтуси пропонують розділити на п'ять етапів.

Перший етап – це здійснення революційних змін — перехід від загальної незадоволеності до перетворень та реорганізації системи управління. Відбувається створення нових органів управління, проголошуються та виконуються принципи та ідеї, що спрямовані на зменшення невдоволеності і що найголовніше — здійснюється

ефективний контроль за діями влади, що прийшла в результаті революції.

На другому етапі приймаються нові рішення про зміни в соціальному просторі, в економічних та культурних відносинах, які б відповідали надіям революційних мас. Це дозволяє зняти соціальну напруженість, пробуджує надії мас та дозволяє навіть використовувати і позаправові дії.

Третій етап — це створення нових або трансформація старих органів влади за рахунок поповнення їх революціонерами, але згідно з їхнім професіоналізмом, оскільки потрібні чесні фахівці, які допоможуть уникнути порушень, що можуть виникнути в результаті зламу старої машини управління.

Четвертий етап характеризується посиленням порушень в роботі системи управління, неможливістю впоратися з поточними проблемами, що призводить до реанімації раніше існуючих органів, хоча і під новими назвами. Тут вже простежується тенденція невідповідності революційних ідей та принципів можливостям суспільства.

На п'ятому етапі відбувається поступова заміна кадрів серед тих, хто не може впоратися з керівною роботою, та перерозподіл влади між кланами та групами, що виникли в результаті революції. Частіше за все перемогу отримує той з них, хто в ході самої гри змінює правила на свою користь.

Проте цими етапами революційний процес не закінчується, оскільки зазвичай в суспільстві залишаються старі або виникають нові причини для незадоволеності, оскільки до влади приходять індивіди, яких більшою мірою цікавить сама влада та її ресурсні можливості, ніж суспільні перетворення. «Жодна країна не має стільки ресурсів, щоб після революції усунути всі свої проблеми, хоча деякі країни можуть на деякий час суттєво уповільнити їхній прояв у своїх громадян» [1, с. 457].

Таким чином, аналіз механізму революції дозволяє зробити такі висновки:

По-перше, визначення революції та механізму її здійснення в суспільстві зазнали певної еволюції, рухаючись від розуміння революції як відмінного від заколоту та війн за незалежність процесу, при цьому з яскраво визначеними особливостями їхнього протікання в західних та східних країнах (Хантінгтон), до спроб сформулювати єдину концепцію революції та механізму її здійснення для всіх сучасних країн.

По-друге, політична теорія для визначення механізму здійснення революції пропонує розгляд її як певної послідовності стадій (етапів) протікання чітко визначених подій, які змінюють одна одну та спрямовані на досягнення єдиної мети — ствердження ідеалів революції в політичній системі даного суспільства.

По-третє, механізм сучасної революції передбачає поступову зміну таких фаз: революційна ситуація — безпосереднє здійснення виступу народних мас (отримання влади) — перетворення після захоплення влади. Найбільш ваговою фазою (стадією) протікання революції вважається остання — стадія здійснення перетворень в суспільстві після захоплення влади.

Література

1. Мейтус В. Массы, движения, революции / Владимир Мейтус, Виктор Мейтус. — К. : Ника-Центр, 2008. — 504 .
2. Стародубровская И. Великие революции от Кромвеля до Путина / Рина Викторовна Стародубровская, Владимир Александрович Мау ; [2-ое изд. ; пер. идоп.]. — М. : Вагриус, 2004. — 499 с.
3. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — 480 с.

Статья посвящена анализу механизма осуществления современных революций, в рамках которого определяется то общее, та классическая составляющая, которая объединяет современные и классические революции, а также выявляет то новое, что привнесли «цветные» революции в механизм осуществления революционных событий в обществе.

Ключевые слова: *революция, «цветная» революция, механизм осуществления революций, стадии протекания революции, революционная ситуация.*

This article analyzes the mechanism of the modern revolution in which is defined in common, that the classical component, which combines modern and classical revolution, but also reveals something new that brought the «color» revolutions in the mechanism of the revolutionary events in the community.

Keywords: *revolution, «color» revolution, the mechanism of the revolution, stages of the revolution, the revolutionary situation.*

Кравець Ганна Василівна — викладач кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензент: проф. Зеленько Г. І.